

Кулуева Ч.Р., Астанова С.У.

**КЫРГЫЗСТАНДАГЫ АЯЛДАР ИШКЕРДИГИН ӨНҮКТҮРҮҮДӨГҮ ЗАМАНБАП
КӨЙГӨЙЛӨР**

Кулуева Ч.Р., Астанова С.У.

**СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ЖЕНСКОГО
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В КЫРГЫЗСТАНЕ**

Ch.R. Kulujeva, S.U. Astanova

**MODERN PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF WOMEN'S ENTREPRENEURSHIP IN
KYRGYZSTAN**

УДК: 658.06.012.5

Бул макалада Кыргызстандын аймактарында аялдар ишкердигинин экономикадагы маани маңызы жана ошону менен бирге аялдар ишкердигин өнүктүрүүдөгү заманбап көйгөйлөрү чагылдырылган. Ишкер-аялдардын бизнести баштоодогу жана жүргүзүүдөгү негизги тоскоолдуктар аныкталган жана аларды чечүүнүн жолдору көрсөтүлгөн.

Негизги сөздөр: *аялдар ишкердиги, аял-ишкерлер, аялдар бизнесин өнүктүрүүдөгү тоскоолдуктар, жумушсуздук, насыя, чакан жана орто ишкердик, ишкердик ишмердүүлүгү.*

В данной статье отражены роль и значение женского предпринимательства в регионах Кыргызстана, их современные проблемы развития. Определены основные препятствия формирования, развития бизнеса женщин-предпринимателей и пути их решения.

Ключевые слова: *женское предпринимательство, женщины-предпринимательницы, препятствия развития женского бизнеса, кредит, малое и среднее предпринимательство, предпринимательская деятельность.*

This article reflects the role and importance of women's entrepreneurship in the regions of Kyrgyzstan, their contemporary development problems. The main obstacles to the formation, development of business of women entrepreneurs and ways to solve them are identified.

Key words: *women's entrepreneurship, women entrepreneurs, obstacles to the development of women's business, credit, small and medium-sized business, entrepreneurial activity.*

Кыргызстандын аялдар ишкердиги түптөгөн жол «тынч революциянын» босогосунда турат деп ишендирүүгө негиз түзөт. Аны ишке ашыруу үчүн, бир жагынан Кыргызстанда экономикалык өзгөрүүлөрдү жаратууга даяр аялдарга мамлекет тарабынан колдоо көрсөтүү, экинчи жагынан коомдогу массалык ой жүгүртүү стереотиптерин алмаштыруу талап кылынарын дал ушул сунушталган илимий макалада чагылдырууга аракет жасалган.

Көп жылдык тажрыйба көрсөткөндөй, айрым чөйрөлөрдө аялдар эркектерге караганда бизнести ийгиликтүү жүргүзүшөт. Алар: сулуулук жана саламаттык индустриясы (чач тарач, фитнес-клубдар, сулуулук борборлору), тигүүчүлүк бизнеси жана кол өнөрчүлүгү, билим берүү: бала бакчалар жана баштапкы атайын мектептер, ар кандай курстар, майда дүң жана чекене соода, тез тамактануу жайлары, туристтик кызматтар: мейманкана, конок үйлөрү,

туристтик сервистер ж.б. Айылдык аялдар үчүн бизнес негизинен чакан ишкердик чөйрөсүндө: кол өнөрчүлүк, ателье, дарыкана, майда дүң дүкөндөр, сувенирлерди жасап сатуу чөйрөлөрүндө ыңгайлуу.

Аялдардын иш менен камсыз болуу мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү, алардын экономикалык статусун жогорулатуу гендердик теңдикти камсыздоо механизмдеринин бири болуп саналып, айыл жерлеринде да, шаар жерлеринде да калктын жыргалчылыгын көтөрүү менен тыгыз байланышкан [2]. Бирок, ишкер-аялдарга өздөрүнүн бизнесин баштоодо төмөнкү негизги тоскоолдуктар жаралат:

- каржы маселелери;
- каржы сабаттуулугунун төмөндүгү;
- тажрыйба жана квалификациянын жоктугу;
- бизнес-пландын жоктугу;
- салык алууда, насыя берүүдө, каттоодо аялдарга жеңилдиктерди берүү жана колдоо көрсөтүү механизмдеринин жоктугу;
- жеңилдетилген насыялардын жетишсиздиги;
- материалдык-техникалык камсыздоо жана продукцияны сатуу боюнча мамлекет тарабынан колдоо көрсөтүүнүн начардыгы.

Кыргызстанда жана анын чөлкөмдөрүндө аялдар ишкердигинин калыптанышын изилдөөлөр аялдар бизнесинин өнүгүү масштабдары ар кандай тоскоолдуктарга карабастан улам кеңейип бара жаткандыгын көрсөттү.

Республиканын чөлкөмдөрүндө, айрыкча Кыргызстандын тоолуу аймактарында, менчик кызыкчылыктарын таануу процесс жүрүп, бул кызыкчылыктарды коргоого даяр болгон элиталар калыптанып жатат. Постсоветтик коомдо саясат жана экономика чөйрөсүндө аракеттенген жаңы субъектилер пайда болууда [1]. Өздөрүнүн күчүн жана мүмкүнчүлүктөрүн баалай алган, бирок азырынча начар интеграцияланган мындай субъектилер болуп аймактык аялдар ишкердигинин лидерлери саналууда.

Кыргызстанда аялдар ишкердигин калыптандырууда көптөгөн көйгөйлөр бар. Алардын арасынан мамлекет тарабынан тиешелүү кадамдар жасалбаса жакынкы жылдарда чечилбей турган негизги көйгөйлөрдү бөлүп карасак болот.

Биринчи топту көйгөйлөр - бул региондордо бизнес менен бийликтин ортосундагы мамилелердин аныксыздыгы. Бийлик «экономикалык жактан көз

карандысыз» субъектилерге карата эч кандай негиз жок болсо деле агрессивдүү саясат жүргүзөт. Мындай саясаттын натыйжасында региондордо ишкерлердин «бийлик менен туруктуу дистанция сакташы» орун алган.

Көйгөйлөрдүн экинчи тобун дегеле ишкердиктин, жана анын ичинде аялдар ишкердигинин начар интеграцияланышы түзөт. Бардык чөлкөмдөрдө аялдар ишкердигинин ассоциациялары же ишкер аялдар клубдары болгон менен, бул ишмердүүлүктүн максаттары көбүнчө аныкталган эмес.

Көйгөйлөрдүн үчүнчү тобу ишкер-аялдардын кесиптик компетенттүүлүгү менен байланышкан. Батыш менеджмент мектептеринин аракеттеринин натыйжасында көпчүлүк ишкер-айымдар чет өлкөлөрдө тажрыйба алмашканы менен, ишкер аялдар менеджмент багытында «стихиялуу жана баш-аламан» билимдерге ээ. Регионалдык масштабда бул көйгөйдү ишкер аялдардын билим деңгээлин, жаш курагын, практикалык жана баалуулук айырмачылыктарын эске алуу менен чечүү милдети [5] кимге жүктөлөөрү анык эмес.

Төртүнчү топтогу көйгөйлөр ишкер айымдардын саясий көз караштары менен жүрүм-турумунун өзгөчөлүктөрү менен байланышкан. Аялдар барабара өз бизнесин саясий ыкмалар менен коргоо зарылдыгын жокко чыгарышпайт, натыйжада, ишкер аялдардын 20% өздөрүн «аргасыз саясатчыларга» кошушат.

Көйгөйлөрдүн бешинчи тобу - бул Кыргызстандын алыскы облустарында чакан жана орто бизнеске колдоо көрсөтүү инфраструктурасынын керектүү деңгээлде өнүкпөгөндүгү. Мындай структуралардын көптүгүнө жана тиешелүү программалардын болгондугуна карабастан, алардын биринде да аялдар ишкердигин өнүктүрүүгө багытталган бөлүм каралган эмес. Аялдар ишкердиги жана анын региондордогу ийгилиги көзгө көрүнбөй, анын өнүгүү динамикасы регионалдык статистикада да, аймактык жана мамлекеттик деңгээлдеги программалык документтерде да чагылдырылган эмес. Чакан бизнеске колдоо көрсөтүү инфраструктурасы азырынча маалыматтык жана талдоо мүнөздөгү маселелерди чечүүгө жөндөмсүз. Мыкты уюштурулган маалымат агымдары жок болгондуктан бул уюмдардын Кыргызстандын дээрлик бардык дубандарында (Жалал-Абад, Баткен, Ысык-Көл, Талас, Нарын, Ош, Чүйдө, ал эле эмес борбор шаарыбыз Бишкек жана Ош шаарында) аялдар ишкердиги муктаж болуп жаткан жардам берүү каналдары жөнүндө кабарлары жок. Ишкерлер каржы ресурстарына гана муктаж деген бийлик пикири эскиргени менен, конструктивдүү өз ара

аракеттешүүнүн жаңы образы базар экономикасы шарттарында дагы эле калыптана элек.

Кыргызстан чөлкөмдөрүндөгү аялдардын экономикалык элиталары жаңыдан калыптануу баскычында болгондуктан, алар бийликтин колдоосуна муктаж, бирок андан көз каранды болууну каалашпайт. Бул парадоксту чечүү жакынкы келечекте чөлкөмдөрдө элиталардын көңүл борборунда болот.

Кыргызстанда аялдар ишкердигин өнүктүрүү керектүү деңгээлдеги көзөмөлгө жана эсепке алынбагандыгына карабастан, ишкердик чөйрөсүнө акырындык менен «жумшак» менеджменттин кириши экономикалык өнүгүүнүн жаңы мүмкүнчүлүктөрүн ачып берээрин [6] белгилөөгө болот.

Эгерде мамлекет тарабынан жетишээрлик деңгээлде укуктук жана экономикалык жактан колдоо көрсөтүлсө, биздин оюбузча, жакынкы келечекте аялдардын экономикадагы, ошондой эле орто жана чакан ишканаларды башкаруудагы үлүшү көбөйүп, чакан жана орто бизнесте аялдардын иш менен камсыздалышы жогорулай баштайт.

Узак мөөнөттүк перспективада, биздин оюбузча, ири компанияларда жетекчи-аялдардын саны көбөйүп, ал жогорураак деңгээлге өтөт. Мамлекет бул багыттагы көйгөйлөрдү чечсе, аялдардын ишкердик жана саясат чөйрөсүндөгү орду жогоруламак.

Чакан ишкердик калктын социалдык жактан аялуу катмарлары, айрыкча аялдар үчүн ыңгайлуураак, анткени анда толук эмес иш күнү же жумасы, жылып туруучу эмгек графиги, ишти айкалыштыруу ж.б. менен байланышкан эмгектин жана жалдануунун ийилчээк формалары колдонулат. Ошол эле мезгилде ишкер-аялдар өз ишмердүүлүгүнүн жүрүшүндө рынокко мүнөздүү болгон белгилүү кыйынчылыктарга туш болушат, себеби чакан ишкердик менен алектенген аялдар тобокел жана туруксуз рыноктук абал шарттарында иштешет. Мындан тышкары, ишкердиктин өнүгүшүнө насыя алуудагы кыйынчылыктар, криминалдык кырдаал, экономикалык шарттардын тышкы көрүнүштөргө сезгичтиги тоскоол болушу мүмкүн. Мында, мамлекет аялдар ишкердигине колдоо көрсөтүү жана өнүктүрүү программаларын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу менен маанилүү роль ойнойт,

1-таблицадан көрүнүп тургандай, 2010-2015-жылдары Кыргыз Республикасынын облустары боюнча ишкерлердин ичинде жетекчи-аялдардын үлүшүнүн өсүү темпи Баткен облусунда 0,7%, Ысык-Көл облусунда 0,7%, Нарын - 1,2%, Талас - 2,7% жана Бишкек шаарында 0,8% түзгөн, Жалал-Абад облусунда бул көрсөткүч өзгөрүүсүз калган.

1-таблица. Кыргыз Республикасынын облустары боюнча ишкерлердин ичинен жетекчи-аялдардын үлүшү, % [3]

Аймактар, облустар	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Кыргыз Республикасы	32,8	33,5	34,2	34,7	34,3	34,3
Баткен облусу	26,0	24,2	24,8	26,2	26,3	26,7
Жалал-Абад облусу	30,5	30,9	30,2	31,1	30,3	30,5
Ысык-Көл облусу	32,4	32,8	33,1	33,9	33,8	34,0
Нарын облусу	35,1	35,7	36,4	36,9	36,6	36,3

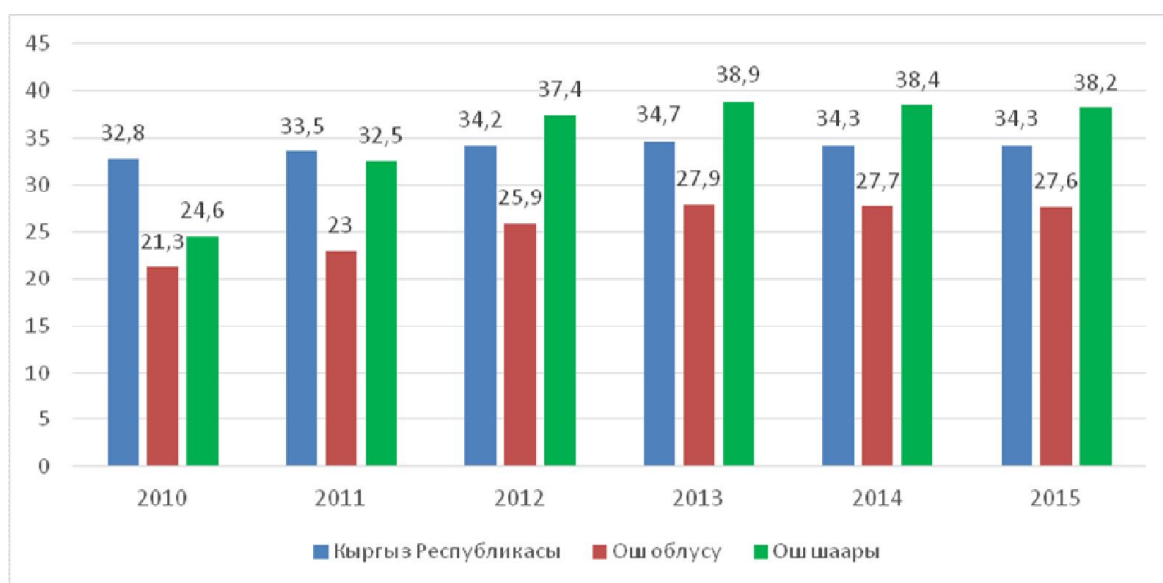
Ош облусу	21,3	23,0	25,9	27,9	27,7	27,6
Талас облусу	32,4	33,2	33,5	32,9	34,4	35,1
Чүй облусу	41,9	41,4	41,3	41,3	41,0	41,0
Бишкек шаары	55,4	55,1	55,0	55,5	55,7	56,2
Ош шаары	24,6	32,5	37,4	38,9	38,4	38,2

Булагы: УСК «Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер» жыйнагы, 2010-2015-жж. [3,4]

Ишкер-аялдардын санынын өсүшү Кыргызстандын түштүк борбору болгон Ош шаарында абдан жогору - 13,6% жана Ош облусунда - 6,3% (2.3-диаграмма), бул калктын эмгекке жарамдуу бөлүгүнүн аялдар жарымынын ишкердик багытында активдешүүсүнөн кабар берет.

Ишкердик жаңы жана кошумча жумуш орундарын түзүү маселесинде зор экономикалык мааниге ээ, ошондой эле жеке секторду өнүктүрүүдө жана

калктын жыргалчылыгын камсыздоодо чоң роль ойнойт, ал эми ишкер-аялдардын экономикалык байлыкты таратууну активдештирүүдө ролу абдан маанилүү. Ишкер-аялдардын санынын аздыгы жана ишкердигинин мүнөзү аялдардын бизнести өнүктүрүү жана материалдык байлыктарды топтоштуруу мүмкүнчүлүктөрүн азайтуучу чектөөлөрдүн натыйжасын чагылдырат [2].

1-чийме. Кыргыз Республикасынын облустары боюнча ишкерлердин ичинен жетекчи-аялдардын үлүшү, % [3]

Булагы: автор түзгөн

Аялдар ишкерлердин 1/3 түзүп, ишкерлер менен эмгек ресурстарын салыштыруу көрсөткүчтөрү боюнча иш менен камсыз болгон аялдардын төмөн деңгээлин көрсөтөт. Ишкер-аялдар ишкер-эркектерге караганда өлчөмү кичине ишканаларга ээлик кылышып, алар негизинен тейлөө чөйрөсүндө, кайра иштетүү жана жеңил өнөр-жайы тармактарында, ошондой эле кол өнөрчүлүктө жайгашкан [2]. Ишкер-аялдар жетектеген ишканалардын ийгиликке жетүү көрсөткүчү, эреже катары, эркектер жетектеген компаниялар менен фирмаларга караганда төмөн, бул аялдардын тобокелге баруу жөндөмүнүн төмөндүгү жана аялдар ишкердигинин масштабдарын чоңойтуу зарылдыгы менен түшүндүрүлөт. Аялдар ишкердигин өнүктүрүү үчүн насыя алуу, “арзан” каржы ресурстарынын жеткиликтүүлүгүн жакшыртуу, логистика менен оптималдуу пайдалуу байланыштарды түзүү аркылуу коммерциялык ишмердүүлүктү жолго коюу зарыл.

Калктын иш менен камсыз болуусунун [4] экономикалык ишмердүүлүктүн түрлөрү боюнча жана жынысы боюнча бөлүштүрүлүшүнүн анализинен аялдардын негизги массасы айыл-чарба өндүрүшүндө, соода тармактарында, ал эми эркектер курулуш, транспорт, өнөр-жай тармактарында эмгектенээри көрүнүп турат.

«Ишкердиктин» аныктамасына ылайык ишкерлер категориясына калктын экономикалык жактан активдүү бөлүгүнүн жалданбай иштеген бөлүгү кирет, Кыргызстанда 2015-жылы ишкер-аялдардын саны 382,5 миң адамды түзгөн. Алардын ичинен ишкер-аялдардын жалпы санындагы ири ишканалардын жетекчилери-аялдардын үлүшү 0,11%, орто ишканаларда – 0,26%, чакан ишканаларда – 1,22%, жеке ишкер катары катталгандардын 14,62% аялдар, дыйкан (фермердик) чарбалардын жекечилеринин - 10,8% аялдар түзөт. Калган ишкер-аялдар (73% жакыны) патент менен жана формалдуу эмес, «көмүскө бизнес» чөйрөсүндө иштешет.

Изилдөөнүн алкагында ишкер-аялдардын арасындагы бизнес-чөйрөнүн анализи мамлекеттик органдардын көзөмөлдөө-жөнгө салуу функциясынын объектиси катары кызмат кылды. Мында, ишкердиктин жашоо циклинин үч этабын эске алуу зарыл: 1) бизнести ачуу, 2) бизнес жүргүзүү жана 3) бизнестин жабылышы.

Жыйынтыктап айткандап, аялдар ишкердигин өнүктүрүү жана колдоо маселелеринде эске ала турган нерсе, аялдар ишкердиги мамлекеттин социалдык саясатына да байланыштуу. Анткени, бүгүнкү күндө ишкер айымдын өз алдынча кирешеси үй бүлөөнүн жашоо шарттарын жакшыртуу мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтет. Толук эмес үй-бүлөлөрдүн көбөйүшү аялдардын өзүнүн эле муктаждыктарын эмес, балдарды багуу чыгымдарын да камсыздоо зарылдыгын шарттайт. Акыркы мезгилдерде багуучу ролун салттагыдай эркектер эмес, аялдар аткарган үй-бүлөлөр көбүрөөк кездешүүдө, анткени аял өзүнүн жаратылышы боюнча экономиканын өзгөрмөлүү шарттарына жакшыраак ыңгайлашат. Учурда аялдардын иш менен камсыз кылуу чөйрөсүндөгү жана эмгек рыногундагы абалы ишмердүүлүктүн жаңы багыттарын издөөнү талап кылууда. Ошондуктан, аялдардын ишкердик ишмердүүлүгүнүн инициативасын колдоо, аларды бизнеске тартуу, иш менен камсыз кылуу жана эмгек потенциалын жогорулатуу маселелери өлкөбүздө

аялдар ишкердигин колдоо маселелеринде, тоскоолдуктарын алдын алып ийгиликтүү чечүүдө маанилүү инструменти болуп саналат.

Литература:

1. Абдымаликов К. Экономика Кыргызстана (на переходном этапе). Учеб.– Б.: Изд-во «Бийиктик», 2010. -740 с.
2. Возможности для мужчин и женщин в странах с формирующимся рынком региона Европы и Центральной Азии. – Сарош Саттар. – Всемирный Банк. - Вашингтон. 1818 H Street. NW. - 117с.
3. Женщины и мужчины Кыргызской Республики за 2010-2015 гг. Сборник гендерно-разделенной статистики. – Нацстаткомитет. – Б.: - 2016 г. (на материалах Кыргызской Республики). – Б., 2016. – 174 с.
4. Кулуева Ч.Р. Вопросы анализа состояния трудовых ресурсов Кыргызской Республики. //Санкт-Петербург: Научно-технические ведомости СПб государственного политехнического университета: экономические науки. №1(114) 2011. С.239-245
5. Кулуева Ч.Р. Нужна ли политика протекционизма Кыргызстану: региональный аспект. //Научный журнал “Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук”. №11(3), март, 2016 г.
6. Кулуева Ч.Р. Некоторые вопросы дискриминации труда в современном Кыргызстане: социально-экономический и региональный аспект. //Журнал “Молодой ученый”. №1(105), январь -1, 2016. Рубрика “Экономика и управление”. Электронная почта: info@moluch.ru.

Рецензент: член-корр. НАН КР, д.э.н., профессор Купуев П.К.